

Ivan IVLAMPIE¹

Recenzie: Liviu Iulian Cocei: Homo ironicus. O abordare antropologică a ironiei filosofice, Editura Eikon, București, 2022

Book Review: Liviu Iulian Cocei: *Homo ironicus*. An Anthropological Approach of Philosophical Irony, Eikon: Bucharest, 2022

Cine suntem, care ne sunt strămoșii, cât de adâncă ne este originea – sunt întrebări ale fiecărui ins curios în privința propriei genealogii, dar mai ales sunt întrebările majore ale umanității. În acest al doilea caz, spectacolul căutărilor și al răspunsurilor este fascinant. Fascinant în primul rând prin dimensiunea uriașă pe care o capătă imaginația noastră atunci când aflăm că Hominini s-au despărțit acum cca. 9 milioane de ani de gorile, că între 4 și 7 milioane de ani ei s-au separat de verii lor, cimpanzeii, pornind într-un ritm la fel de lent pe căi necunoscute spre genul *Homo*. Când aflăm că, la rândul lui, și acest gen a dat naștere unor specii numite și specii nenumite (verigi lipsă, bănuiesc savanții) – numirea și nenumirea marcând stadiul actual al cunoașterii noastre în privința trecutului nostru. Spectacolul este, apoi, fascinant prin știința numelor strămoșilor noștri *Homo* pe care i-am putut amplasa pe arborele genealogic. *Homo habilis*, *Homo naledi*, *Homo erectus*, *Homo ergaster*, *Homo floresiensis*, *Homo neanderthalensis*, *Homo sapiens* – sunt doar câteva nume de rezonanță pe care le evocă o știință brăzdată de teorii, ipoteze, demonstrații, critici și controverse. Dacă savanții au stabilit că aventura lui *Homo habilis* începe în urmă cu 2,8 milioane de ani în urmă, pentru noi, *Homo sapiens*, ca specie ultimă și singura supraviețuitoare a acestei aventuri, ei au aproximat vârsta de început la 300 000 de ani. Poziția bipedă, anatomia creierului, capacitatea de a supraviețui prin folosirea uneltelor sunt caracteristici care definesc milioanele de ani de evoluție a

¹ Prof. PhD, "Dunărea de Jos" University of Galați, Romania, ivan.ivlampie@ugal.ro

genului *Homo*.² Pentru aceste milioane de ani, arheogenetica ne fascinează din perspectiva istoriei anatomice și abia spre ultimele sute de mii de ani ne îndreaptă interesul și spre istoria culturală a antropos-ului, cu tezaurele inestimabile ale paleoliticului superior (~45 000 de ani), mezoliticului, neoliticului (început acum 12 000 de ani în urmă în Orientul Apropiat) și ale epocii descoperirii metalelor (acum 6 500 de ani). Limbajul, arta și, în cele din urmă, scrierea sunt noile instrumente ale acestei istorii atât de recente. La nivelul științei despre om putem astfel marca o distincție între paleoantropologie și neoantropologie.

În această neoantropologie putem încadra cartea *Homo ironicus*. Noua antropologie, pe urmele unei altfel de genealogii, caută alte nume de rezonanță susceptibile să ne convingă în privința factorului care stă la baza evoluției și a progresului pe care îl înregistrează *sapiens*, ultima specie a genului *Homo*. Astfel, putem să dăm de urmele lui *zoon politikon*, *Homo homini lupus*, *Homo faber*, *Homo religiosus*, *Homo ludens*, *Homo symbolicus*, *Homo videns*, *Homo consumericus* etc. Liviu Iulian Cocei îl înserează în această genealogie pe *Homo ironicus*. Argumentul este demonstrat pe parcursul a 400 de pagini, iar ideea-forță care străbate aceste pagini constă în ilustrarea valorii și utilității ironiei în procesul de umanizare a istoriei, umanizare înțeleasă „într-o accepție etică, nu în sensul biologiei evoluționiste”³. Ironia este interpretată ca unul din factorii decisivi în progresul moral al societății. Această perspectivă justifică și explică structura cărții.

Astfel, în primul capitol, *Genealogia ironiei*, descoperim o primă configurare a acestei stări de spirit. Metoda este una comparativă. Noi avem evidența faptului că ironia este proprie omului, putem în schimb să o atribuim și universului pre-uman? Prefăcătorie, simulare, înșelare întâlnim și în regnul animal, chiar și la unele plante – manifestări care, în calitatea lor de strategii de supraviețuire, îl duc pe autor cu gândul la ironia non-

² „Pe oameni îi poți deosebi de animale prin conștiință, prin religie, prin orice vrei. Ei înșiși au început să se deosebească de animale de îndată ce au început să-și producă mijloacele de trai, pas care este condiționat de alcătuirea lor trupească.” (Marx-Engels, „Ideologia germană” în *Opere vol. 3*, Editura Politică, București, 1962, p. 21) Antropologia veche subscrie acestei idei marxiste care poate induce pe alocuri în eroare arheologii, cum s-a întâmplat în Brazilia, unde cercetătorii au „identificat” situri arheologice cu unele de piatră vechi de 50 000 de ani atribuindu-le oamenilor, când de fapt mijloacele respective de trai erau pietre utilizate și uzate de maimuțele capucin pentru spargerea nucilor de palmier.

³ Liviu Iulian Cocei, *Homo ironicus. O abordare antropologică a ironiei filosofice*, Editura Eikon, București, 2022, p. 14.

verbală. Prezența „râsului”, simțul „umorului” observate la unele animale reprezintă și ele sugestii ale precedenței sau înrădăcinării adânci a ironiei umane în preistoria viului. Strigătele, țipetele animalelor corespund limbajului, ca formă de comunicare a acestui regn, caracterul său fiind pregnant non-verbal și para-verbal. Dincolo de imitarea sunetelor umane în cazul papagalilor, dincolo de dresajul la care supunem primatele să „înțeleagă” și să reproducă prin gesturi semnificația unor cuvinte umane, limbajul însușit în aceste experimente rămâne pe deplin *artificial*, fără amprenta unei intenționalități conștiente. Generalizând aceste date rezultate din analiza comparativă, Liviu Iulian Cocei ne propune să reflectăm în privința inteligenței artificiale: ar putea, oare, roboții să fie înzestrați și cu capacitatea de comunicare umană, recurgând și la formele subtile în genul ironiei? Concluzia acestui capitol se poate rezuma la faptul că ironia este propriul omului, un specific al său condiționat de limbajul simbolic. Doar omul este ființa ironizatoare, atitudine prin care are loc procesul de umanizare. Citându-l pe Freud, „Primul om care a preferat să înjure în loc să arunce cu piatra poate fi considerat întemeietorul civilizației”, autorul conchide: „primul om care a preferat să ironizeze în loc să înjure poate fi considerat întemeietorul culturii”.⁴

Capitolul al doilea, *Tipologia ironiei*, este dedicat metamorfozelor acestui trop. Chiar dacă ironia este condiționată de utilizarea limbajului articulat, structura acestei forme de comunicare interumană este complexă, ca orice gen de comunicare, fapt care poate fi urmărit în aspectele non-verbale și para-verbale. Ironia non-verbală este simplu de ilustrat prin gesturile geniale ale lui Diogene din Sinope. Oare îi încurca el sau nu pe concetățenii săi atunci când își plimba butoiul pe străzile aglomerate, demonstrând că și el se află în treabă? O fi găsit el oare un om cinstit atunci când îl căuta înfrigurat cu felinarul ziua-n amiaza mare? Vocea, volumul, ritmul, intonația, accentul sunt strategii care definesc remarcabil ironia para-verbală. În ceea ce privește ironia verbală, autorul îi consacră remarcabile definiții și conexiuni conceptuale. Între definiții, să o redăm pe cea a filosofului Cantemir, așa cum o descoperim în acest capitol: „Cuvânt cu carele laudăm pe cel de hulă și hulim pe cel de laudă în șagă”. Conexiunile conceptuale ale ironiei sunt examinate la nivelul retoricii, esteticii, eticii și psihologiei. Spre exemplu, la nivelul retoricii și al

⁴ *Ibidem*, p. 52.

literaturii, pentru a pune în relief specificul ironiei, Liviu Iulian Cocei surprinde raporturile ei cu cele mai cunoscute figuri de stil: epitetul, oximoronul, metonimia, litota, metafora. În cazul conexiunilor estetice, ironia este comparată cu umorul, cinismul și sarcasmul. Dintr-un alt punct de vedere, problema ironiei se impune în lumina judecății și sancțiunii morale. Ironiștii sunt nu numai nereserioși, dar și condamnați prin batjocura la care recurg, prin inducerea în eroare și altele asemenea. Vremurile de inchiziție au perceput în acest sens ironia, iar „rugul” era norma de igienă socială de care au beneficiat destui practicanți care au încercat să tămăduiască stereotipurile și viciile publice. Judecarea etică a ironiei reprezintă o chestiune de reflecție și de dezbateră nu doar cu referire la timpurile trecute, ci și la cele actuale, ceea ce demonstrează cât de viu și cât de viguros este jocul cu expresiile ce recurg la semnificațiile opuse înțelesului obișnuit. Dar dacă ironiștii nu sunt niște desfrânați, ci doar dereglați psihic, niște nebuni ori traumatizați de narcotice bahice? Așadar, din punct de vedere psihologic, ironia poate fi urmărită și sub aspectul în care a fost asociată nebuniei sau beției. Partea finală a capitoului al doilea este consacrată ironiei filosofice, având menirea de a o detașa de ordinea cotidiană cu argumentul că această conduită auto reflectată, conștientă de sine, devine un instrument de gândire, o metodă, un mod de viață al unei categorii ciudate de intelectuali. Plecând de la profunzimea etimologică a termenului, autorul diferențiază acest gen al ironiei în câteva domenii de manifestare: ironia gnoseologică, religioasă sau metafizică, existențială, dramatică, ontologică sau absolută.

Toate aceste precizări teoretice se revarsă aplicativ în cele două capitole finale și de substanță ale cărții *Homo ironicus, Paradigmele istorice ale ironiei filosofice și Avatarurile filosofice ale ironiei postmoderne*. Întâlnim în aceste pagini o altfel de istorie a filosofiei decât cea consacrată și construită, în genere, pe rezumarea abstractă a ideilor unor gânditori memorabili. Întâlnim o istorie vie a aspirației umane spre înțelepciune (și nu sisteme moarte de filosofie, în condițiile în care cei mai mulți creatori și mari creatori precum Platon sau Aristotel⁵ nici măcar nu au creat sisteme – ele fiind rodul fanteziei autorilor scolastici de *Istorie a filosofiei*), iar vitalitatea este dată de această atitudine ironică de reflecție și investigație. Fără să vrei,

⁵ Martin Heidegger, *Concepte fundamentale ale metafizicii. Lume Finitudine Singurăitate*, Editura Humanitas, București, 2019, p. 70.

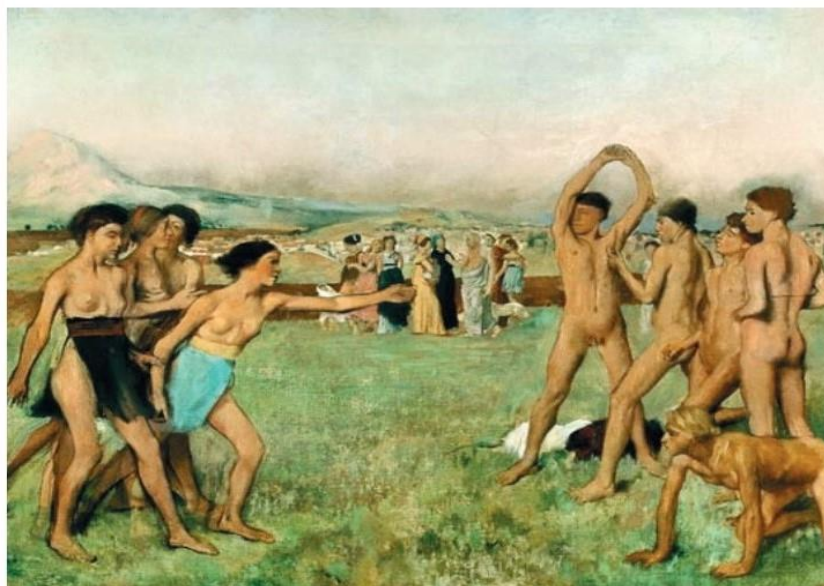
vei fi sedus în antichitatea greco-romană de ironia socratică, a cinicilor sau cea emanată de literatura lui Lucian din Samosata. „Seriozitatea”, ca stare de spirit dominantă a primului mileniu de Ev Mediu, nu a înăbușit erupțiile vulcanice ale ironiei, ceea ce îi permite autorului o cartografiere a fenomenului. Renașterea, barocul, iluminismul, romantismul – explozii de ironie, ele dau seama prefacerilor umaniste, după și în vremuri de inerție. Dante Aligheri, Petrarca, Erasmus, Rabelais, Giordano Bruno, Michel de Montaigne, Pascal, Voltaire, Diderot, Kierkegaard sunt războinici mai puțin adorați, cât mai ales proscriși, dar ei fac și schimbă istoria în mod ireversibil. Acești eroi care au întreținut flacăra ironiei și-au asumat riscul de a plăti în chip tragic cutezanța lor de a drege lumea. Moment de vârf și de răscruce între modernitate și postmodernism, Nietzsche se bucură de o atenție binemeritată în această poveste filosofică. Prin el ironia se strecoară ca armă de luptă în tabăra nihilistilor și anarhiștilor. Existențialiștii (Camus, Sartre, Cioran) nu sunt străini de acest procedeu de filosofare, care a atins un statut incontestabil în vremurile noastre, cum încearcă să demonstreze autorul într-un *Post-scriptum edificator*.

Ca vedere de ansamblu asupra acestei cărți, atât de bogat documentată sub aspect bibliografic, nu putem să nu recurgem la aprecierea autorului însuși din *Introducere*:

„Așadar, lucrarea reprezintă împlinirea unui demers inter- și transdisciplinar, în care subiectul supus cercetării trece prin mai multe tipuri de analiză: antropologică, psihanalitică, retorică, estetică, etică, psihologică, precum și istorico-filosofică. Direcțiile de investigație utilizate nu se inspiră, deci, numai din studiile propriu-zis filosofice, ci și din lucrări de teologie, critică literară, teoria comunicării, etologie, biologie evoluționistă, neuroștiințe și filosofia minții. Importanța definitorie a prezentului volum rezidă în perspectiva umanistă inedită pe care o aplică tuturor formelor de expresie ironice, în sensul dezvoltării unei estetici a existenței umane contemporane.”

COLECȚIA
UNIVERSITASSERIA
FILOSOFIE

LIVIU IULIAN COCEI

HOMO IRONICUS**O abordare antropologică
a ironiei filosofice**

E I K O N